

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การดูแลสุขภาพไม่ว่าในสังคมและชุมชนใด เรียกว่าการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในวิถีชีวิตและในวัฒนธรรมของสังคมและชุมชนนั้นๆ เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม รวมถึงสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ และทรัพยากรที่เป็นข้อเท็จจริงในแต่ละพื้นที่ แม้หลายอย่างจะ ไม่อาจอธิบายหรือพิสูจน์ได้ด้วยหลักการและเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ แต่ก็เป็นสิ่งที่มีผลต่อการดูแลและส่งเสริมสุขภาพของชุมชน ทั้งยังเป็นมาตรการให้เกิดการรักษาสมดุลระหว่างบุคคลในชุมชน ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และระหว่างชุมชน สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถทำความเข้าใจได้ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ผสมหลักสังคมศาสตร์ หลักความเชื่อที่เกี่ยวข้องด้วยจิต-วิญญาณ หลักศาสนา และหลักศีลธรรม-จริยธรรม (การแพทย์พื้นบ้านไทย, หน้า 14) การมีชีวิตรและสุขภาพที่ดีตามแนวคิดแบบพื้นบ้านเดิมนั้น คือชีวิตที่ถึงพร้อมด้วยความสมดุลระหว่างร่างกาย จิตใจ และอารมณ์ และความสมดุลระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อมของเขา ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม ทางธรรมชาติ ทางความเชื่อ และทางประเพณี-วัฒนธรรม ทุกๆอย่างต้องดำเนิน ไปอย่างประสมกลมกลืน ไม่มีความขัดแย้งกัน ในทางใดทั้งสิ้น หลักการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมได้ให้ความสำคัญกับการมีสุขภาพและวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ แนวความคิดสุขภาพองค์รวมได้เลือนหาย เมื่อมีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ที่หักเหถ่านิยม ความเชื่อของคนที่เกี่ยวกับสุขภาพว่า เชื้อโรคคือสาเหตุของความเจ็บป่วย และต้องใช้ยาสังเคราะห์ เพื่อฆ่าเชื้อโรคและแก้ปัญหาที่เกี่ยวกับสุขภาพ โดยละเลยต่อวิถีชีวิตที่เหมาะสม ซึ่งในบางสภาวะของสุขภาพ การใช้วิธีการแผนปัจจุบัน อาจเป็นอันตรายมากกว่าตัวเชื้อโรคเสียอีก (ยงศักดิ์ ดันติปัญญ, 2544) อย่างไรก็ดี ขณะนี้การค้นพบว่าระบบการแพทย์ตะวันตกไม่อาจเยียวยาโรคไม่ติดต่อ และเน้นการรักษาโรคมามากกว่ารักษาคน มองการแก้ปัญหาความเจ็บป่วยอย่างแยกส่วน รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีราคาแพง ทำให้ประชาชนที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงได้ จึงเกิดการแสวงหาทางเลือกใหม่ๆทั่วโลก โดยเฉพาะวิถีธรรมชาติบำบัด และได้กลายเป็นกระแสสังคม

ที่ได้รับความสะดวกจากประชาชนมากและกว้างขวาง เช่น จากการใช้การแพทย์พื้นบ้าน การใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพ สมุนไพรบำรุงกำลัง ใช้อาหารสมุนไพร และการใช้วิธีการต่างๆที่ไม่ใช่ยาเคมี เช่น การนวด อบ และประคบ การกดจุด การบำบัดด้วยสมาธิ และอื่นๆ การบำบัดรักษาและดูแลสุขภาพเช่นนี้ดังกล่าวมีแนวความคิดจากทฤษฎีการแพทย์โบราณของอินเดียที่มีอิทธิพลจากศาสนาฮินดูหรือเกี่ยวข้องกับพราหมณ์ที่กล่าวถึงความเชื่อและการปฏิบัติในการรักษาความเจ็บป่วย เช่นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตย์ พิธีกรรม ผีและเทวดา (Zysk, Kenneth G., 1998) เช่นเดียวกับการใช้ศาสตร์ของโฮมีโอพาตี(Homeopathy) คือใช้หลักความเหมือน รักษาความเหมือน ใช้พืชรักษาความเป็นพิษในร่างกาย โดยใช้ปริมาณเล็กน้อยแทบจะไม่มีองค์ประกอบของตัวยาเคมีเหลืออยู่แต่ใช้หลักของการสะท้อนสู่พิษในตัวเองกระตุ้นให้ร่างกายบำบัดตนเอง (Ullman Dana, 1991) พัฒนาการของศาสตร์ต่างๆเป็นที่มาของธุรกิจบริการสุขภาพในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ธุรกิจสปา ได้รับความนิยมน้อยอย่างแพร่หลาย ทำให้การส่งเสริมการผลิต และการใช้สมุนไพรได้รับการตอบรับอย่างแพร่หลายในด้านการผลิต มีการขยายตัวของภาคเอกชน มีการพัฒนาแหล่งผลิตยาสมุนไพรในหน่วยงานภาครัฐและในชุมชนต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มของสถานการณ์การใช้สมุนไพรอย่างกว้างขวาง ในกลุ่มของประชาชนหรือผู้บริโภค ในชุมชนล้านนา ก็ได้รับผลกระทบจากการใช้สมุนไพรที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ทั้งในระดับประเทศ และ/หรือต่างประเทศ เช่น ประเทศจีนที่มีการพัฒนาการด้านสมุนไพรมาอย่างยาวนาน เป็นที่รู้จักทั่วโลกในตำรับยาของจีน มีการส่งออกสมุนไพรจีนไปทั่วโลกเพราะมีการใช้มากขึ้น และมีแนวโน้มที่จะมาลงทุนในประเทศไทยเป็นฐานในการผลิตสมุนไพรเขตร้อน และประเทศไทยก็ได้กำหนดแผนยุทธศาสตร์ให้ประเทศไทย เป็นเมืองหลวงของการบริการสุขภาพของเอเชีย (Health Service Capital of Asia) การผลิต ผลิตภัณฑ์สมุนไพร เป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจบริการสุขภาพในการสร้างฐานเศรษฐกิจใหม่ของภาคเหนือควบคู่ไปกับโครงการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ในขณะที่การใช้สมุนไพรในชุมชนภาคเหนือที่เป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลสุขภาพ ตามวิถีของชาวล้านนา ที่มีการสืบทอดกันมาเป็นเวลานานจนถึงปัจจุบัน โดยหมอพื้นบ้าน และจากองค์ความรู้ของท้องถิ่นดั้งเดิมที่บันทึกไว้ในรูปแบบของพิบสา เอกสาร โบราณและใบลาน เป็นอักษรล้านนาที่มีคำราชาที่หลากหลาย แสดงถึงภูมิปัญญาของชาวล้านนาในอดีต หมอพื้นบ้านยังคงผลิตและใช้สมุนไพรในรูปแบบของตำรับยาและสมุนไพรเดี่ยวอย่างต่อเนื่อง โดยยังมีการเสาะหาสมุนไพรจากป่าและลำห้วย หรือมีการปลูกไว้ใช้ภายในบริเวณบ้าน และหัวไร่ปลายนา

ปัจจุบัน สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้มีจำนวนลดน้อยลงไป (ชัยชนะ สุวรรณเวชและคณะ, 2535) อีกทั้งป่าได้ถูกแผ้วถางเพื่อสร้างถนนหรือพัฒนาเป็นแหล่งทำกินและการเกษตร ถึงแม้ว่าในหลายชุมชนได้พยายามปรับตัวเพื่อรองรับสถานการณ์การใช้สมุนไพรที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น เช่น

การอนุรักษ์พืชสมุนไพรร่วมกับกิจกรรมป่าชุมชนของหมู่บ้าน การส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพร เพื่อขายเป็นวัตถุดิบ การรวมกลุ่มหมอพื้นบ้านและพระสงฆ์ นำสมุนไพรที่หายากมาปลูกไว้ที่วัด หรือที่สาธารณะของหมู่บ้าน แต่กระแสดความตื่นตัวด้านการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ จากสมุนไพรอย่างยั่งยืน ยังมีไม่มากพอ ดังนั้น การศึกษาศักยภาพของการผลิตและการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืน ในชุมชนล้านนา จะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมการผลิตหรือการบริหารจัดการด้านการใช้ ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และหาแนวทางการ ใช้สมุนไพรเพื่อสุขภาพอย่างมีทิศทาง และเป็น ฐานข้อมูลสำหรับส่งเสริมด้านเศรษฐกิจของชุมชนต่อไป โดยโจทย์ในการวิจัยได้แก่

การผลิตพืชสมุนไพรเป็นอย่างไร

การใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร

ศักยภาพการผลิตและการใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร

แนวทางการผลิตและการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืนเป็นอย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้ เพื่อศึกษาศักยภาพของการผลิตและการใช้สมุนไพร ของชาวล้านนา โดยประเมินสถานการณ์ การผลิตและการใช้สมุนไพรเพื่อสุขภาพของชาวล้านนา และแสวงหารูปแบบการจัดการผลิต และการใช้สมุนไพรที่ยั่งยืนและเกิดประโยชน์สูงสุด

1.3 ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทราบสถานการณ์ความนิยมการใช้สมุนไพรในรูปแบบต่าง ๆ
2. ทราบศักยภาพและแนวทาง การจัดการให้มีการใช้สมุนไพรอย่างยั่งยืน และทราบ แนวทางในการอนุรักษ์สมุนไพร สนับสนุน ส่งเสริม จัดเตรียมทรัพยากรสมุนไพรที่มีคุณภาพ และ เพียงพอต่อความต้องการ

1. สามารถส่งเสริม และ/หรือ รักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพ ด้วยสมุนไพร

2. สามารถนำข้อมูลแนว โน้มการใช้ทรัพยากรสมุนไพรไปใช้ประกอบการพัฒนา ส่งเสริม การปลูก และ/หรือ การจัดการทรัพยากรพืชสมุนไพรที่มีคุณภาพ ให้เหมาะสมและเพียงพอ แก่ความต้องการของผู้บริโภคต่อไป

1.4 นิยามศัพท์

สมุนไพร (Herb) สมุนไพร ในงานวิจัยนี้หมายถึงพืชสมุนไพร ทั้งต้น หรือส่วนของพืชที่นำมาลดขนาดโดยวิธีการต่างๆ ในรูปของพืชสดหรือแห้ง

การแปรรูปสมุนไพร หมายถึง การนำพืชสมุนไพรมาทำให้แห้งเป็นผง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำไปทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร

ศักยภาพ หมายถึง ความสามารถที่ซ่อนเร้นอยู่ในที่ซ่อนอยู่ อาจเกิดขึ้นได้ เป็นไปได้หรืออาจหมายถึงขีดความสามารถ

การผลิต หมายถึง การนำสมุนไพรไปแปรรูป สร้างหรือประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร เช่นยาสมุนไพร

การผลิตพืชสมุนไพรหรือวัตถุดิบจากธรรมชาติ หมายถึง พืชสมุนไพรที่ขึ้นอยู่ในธรรมชาติและมนุษย์นำมาใช้ประโยชน์

ศักยภาพของการผลิต หมายถึง ความสามารถในการผลิตได้เพิ่ม หากได้รับการพัฒนา

การใช้สมุนไพร หมายถึง การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในด้านต่างๆ เช่น นำไปผลิตผลิตภัณฑ์ ใช้เป็นอาหาร สร้างที่อยู่อาศัย หรือใช้ในพิธีกรรม

ล้านนา หมายถึง พื้นที่ทางวัฒนธรรมของภาคเหนือตอนบน ซึ่งมีแบบแผนการดำเนินชีวิตเช่น อาหารการกิน ประเพณี และวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน สืบทอดกันมาแต่อดีต

การใช้สมุนไพรของชาวล้านนา หมายถึง การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของชุมชนในภาคเหนือตอนบนซึ่งมีแบบแผนการดำเนินชีวิตเช่น อาหารการกิน ประเพณี และวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันที่สืบทอดกันมาแต่อดีต ในด้านต่างๆ เช่น นำไปผลิตผลิตภัณฑ์ ใช้เป็นอาหาร สร้างที่อยู่อาศัย หรือใช้ในพิธีกรรม

การประเมินสถานการณ์การใช้ หมายถึง การพินิจ พิจารณาว่ามีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรมากหรือน้อย อย่างไร

ยั่งยืน หมายถึง การผลิตและการใช้ทรัพยากรพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในรุ่นปัจจุบันมีเพียงพอโดยไม่กระทบถึงทรัพยากรของรุ่นลูก หลาน

เกิดประโยชน์สูงสุด หมายถึง การผลิตและการใช้พืชสมุนไพรที่มีการควบคุม เหตุปัจจัยการผลิตและการใช้ที่เหมาะสม

การส่งเสริม หมายถึง การเกื้อกูลให้เกิดผลในทางพัฒนาให้ยั่งยืน